

ISABEL DE RIQUER

LO CANVIADOR DE JORDI DE SANT JORDI: MALDIT

A Júlia Butinyà

Tot i haver estat objecte d'un minuciós estudi numismàtic, el poema *Lo canviador* de Jordi de Sant Jordi¹ ha deixat sempre una mica perplexos els seus editors i comentaristes, que no acabaven de veure la intenció del poeta valencià en denunciar els banquers fraudulents². I, tanmateix, vint o vint-i-cinc anys després de la seva composició, la primera estrofa de *Lo canviador*

1. Martí de Riquer i Lola Badia, *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*, València, Tres i Quatre, 1984, poema XVI, pp. 231-239. Felipe Marcu i Llopis, «*Lo Canviador* de Jordi de Sant Jordi, comentario numismático», a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXIII (1947), pp. 215-24, les seves observacions l'han dut a la conclusió següent: «Si no supiéramos nada de Jordi de Sant Jordi, la interpretación numismática de este texto nos diría que fue escrito en los tres primeros decenios del siglo XV, sin pasar de 1426 ... *Lo canviador* debe ser, pues, anterior a 1426, y posterior a 1407, fecha de la disposición sobre los florines»; vegeu també Jordi Ventura, «Equivalencias de las monedas castellanas en la Corona de Aragón en tiempos de Fernando el Católico», a *Medievalia* X (1992), pp. 495-514.

2. M. Milà i Fontanals, *Obras Completas*, III, Barcelona, 1890, pp. 167-170, «...potser massa satírica ahont parla contra un' ávol fembra que anomena "En Cambiador" debaix de l'allegoria de diferents diners...», p. 170. M. de Riquer, *Jordi de Sant Jordi. Estudio y edición*, Granada, Universidad, 1955, «...sátira en la que se ataca a los logreros y traficantes poniendo de manifiesto sus interesados manejos» i la comenta des d'aquesta perspectiva a

apareix inclosa, amb una intenció ben clara i precisa, en el poema narratiu de Francesc Ferrer *Lo Conhort*³.

Lo Conhort presenta un plantejament propi de la narració sentimental, amb una dama sense mercè i un amant màrtir. A aquest plantejament segueix una visió onírica: mentre l'autor dorm, se li apareixen tretze poetes que se li atansen per a consolar-lo «per conort» (v. 127) del rebuig de la seva amada i per a compartir amb ell les seves desgraciades experiències amoroses. D'entre aquests poetes n'hi ha alguns que havien mort poc temps abans de la composició de *Lo Conhort*, però d'altres eren encara vius; tots ells molt coneguts, encara que algun ens sigui, a hores d'ara, de difícil identificació. I, fent un salt cap enrera de dos segles, trobem ni més ni menys Bernart de Ventadorn, amb una estrofa de «la lauzeta». Els tretze poetes apareixen, amb un paper a la mà, llegint els seus propis versos, que incideixen

les pp. 70-73, i remet a l'article de Mateu i Llopis de 1947. Jordi Rubio i Balaguer, *Història de la literatura catalana*, 1. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, pp.322-324 (traducció catalana de *Literatura catalana* dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida per Guillermo Díaz-Plaja, III. Barcelona: Editorial Barna, 1953, «També el misoginisme en voga va trobar ressò en les poesies XI i XII (ed. de Massó), amb la nota sarcàstica pròpia del «maldit» i sobre tot en els versos incisius de *Lo canviador*, la intenció dels quals s'ha esfumat per a nosaltres, però que descobreixen un nou aspecte del domini que té el poeta tant del ritme com del llenguatge», p. 327. M. de Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, I, 1964, «...té caràcter anecdòtic i pintoresc la poesia *Lo canviador*, o sia "el banquer", on són exposats els barats, les trampes i argücies que aquest fa amb les monedes, composició curiosa per les que hi són esmentades...», pp. 667-668. M. de Riquer i L. Badia, *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*, València, 1984, «...peça leugera, elegantment irònica i una mica críptica, ja que no coneixem els contorns de l'anècdota que té al darrere ...», p. 73; i a la presentació del poema «... la ironia amb què el nostre autor tracta les activitats del canvista podria fer pensar en un cert menyspreu per part d'un cavaller, que posseeix moneda de la millor llei, davant un banquer obligat a manejar, al costat dels florins d'or, diners de billó de valor ínfim...», pp. 231-232. J. Romeu i Figueras, «Comentaris al cançoner de Jordi de Sant Jordi», *Serra d'Or*, XIX, núm. 210 (15 de març de 1977), pp. 1153-1156 (reproduït a *Quatre lectures de poesia medieval*, Barcelona, La Magrana, 1991): «Tot el poema es mou entre la ironia, ambigua quant al seu abast real a la primera part del poema, i simplement humorística i prou clara a la segona, i la divertida previsió realista del poeta (...). La tornada precisa amb tota claredat el sentit del poema i la intenció del poeta: el canvista és tan de bona fe que no sap distingir allò que no està bé d'allò que ho està, el mal del bé. Per això el poeta s'abstindrà de confiar-li els seus bons florins», pp. 53-55. J. Auferil a la seva edició de *Lo conhort* (vegeu la nota 3): «La presència d'aquesta estrofa en l'antologia de maldits que és *Lo conhort*, dona a entendre d'una manera prou clara que *Lo canviador* és un poema que cal llegir metafòricament ...», p. 246.

tots en el vituperi públic d'una dona determinada: el *maldit*⁴. En acabar el recital, un agutzil els mena al palau reial, on el rei, únic personatge fictici a *Lo Conhort*, haurà de castigar-los per parlar malament de les dones. Boccaccio i Cerverí de Girona, «trobadors, e dels antichs e ben dressats» (vv. 685-686) acudeixen en defensa dels poetes misògins, raó per la qual el rei els perdona. En sortir del palau tots els poetes es comprometen a «dir tostemps mal de mala dona» (v. 731).

L'aparició dels tretze poetes trenca el fil narratiu de *Lo Conhort*: l'acció no avança, i es desenvolupa el motiu central i més llarg del poema (vv. 150-626), que no és altre que el de compondre un llarg *maldit*, en el qual tots els poetes s'han unit aportant estrofes de poemes seus en els quals ataquen durament alguna dona, acusant-la, la majoria de les vegades, de promiscuïtat⁵. El recolzament que els atorguen Cerverí i Boccaccio els fa refer-

3. Datat entre 1447-1450; vegeu *Francesc Ferrer. Obra completa*. Edició de Jaume Auferil, Barcelona, Barcino, 1989 (Els Nostres Clàssics), vv. 264-299; i del mateix estudiós el «Vocabulari de Francesc Ferrer» a *Llengua & Literatura*, 6 (1994-1995), pp. 311-385.

4. Apareix com a *mal dig especial* a les *Flors del Gay Saber estiers dichas Leys d'Amors*, (ed. de M. Gatién-Arnoult, París-Toulouse, 1841-1843, 3 vols.), que el considera un vici poètic inexcusable ja que parla malament d'una persona determinada, *especial*. No es considera vici, en canvi, atacar un grup social: reis, mercaders, advocats, etc., ja que això pot servir per instruir els altres. El *Compendi* de Joan de Castellnou i el *Torcimany* de Lluís d'Averçó inclouen també opinions en contra de la composició de *maldits*.

5. Vagin per davant un parell d'exemples: Gilabert de Pròxita
 Trasiit m'avets, dona desconaxent,
 per foll·amor, qui us gira lo voler
 vers altr·ayman, ab cuy vos dats plaser,
 e lexats me, qui us am tan leyalment;
 no crech per què, ne crech rahó us hi valla,
 perquè·m dejats axí desemparrar,
 car bé sabets lo bon voler tan car
 que us ha·y portat, sens far·vos nulla falla. vv. 220-227

Mossèn Corella

Gens no cregau que la vostr·onor
 deffenen vuy neguns vostres amichs,
 car vostres fets són pel món tan publichs
 que tothom diu us cobriu d'un pastor.
 A!, cos gentil, de qualitat vilana,
 que contrafeu l'avol ca scuder,
 ab tant barreig de vostra carn lussana,
 que·l pudent corp féu cenar d'esperver.
 vv. 328-335

mar-se en la seva postura de parlar sempre malament de les dones «dolentes».

En l'episodi de la visita dels poetes a Francesc Ferrer es representa, encara que sigui a través del marc literari del somni, una escena quotidiana: les reunions literàries en què els escriptors, llurs papers a la mà, es llegien les seves prosas narratives o els seus poemes, esmolaven llur enginy amb endevinalles, rimes difícils o intentant desxifrar misteriosos *senhals* (pseudònims). Joc literari elitista que ha existit sempre: en l'ambient carolingi i en les corts visitades pels trobadors, en les invitacions a d'altres poetes que apareixen a la *Vita Nuova* o a la reunió que suscita el *Decameron* o els *Contes de Canterbury*. I també en l'ambient àulic de la Corona d'Aragó, primer a Barcelona i després a Nàpols, o en el del Príncep de Viana, a Navarra. I, a l'època de Francesc Ferrer, a la societat barcelonina i la valenciana del XV eren també freqüents les vetllades literàries a cases particulars i a convents, en què a la poesia antiga se succeïa la contemporània, i on a les epístoles i als debats no podien faltar les al·lusions concretes, familiars per ells, obscures en alguns casos per nosaltres. Aquest ambient tancat afavoria el to desimbolt i el llenguatge groller, de vegades, en parlar de determinades actituds femenines⁶.

Francesc Ferrer disposava aleshores d'una nodrida galeria de poetes que podien aportar-li fiblants estrofes misògines: fra Basset, Guillem de Masdovelles, Pau de Bellviure, Bernat de Palaol, Gilabert de Próixita, Ausias March, i la resta dels poetes que apareixen a *Lo Conhort*, tots tenien en llur repertori algun *maldit*, o diversos, contra les dones en general o contra alguna en particular. L'autoritat dels antics està ben escollida: l'estrofa més despectiva cap a la *domna* de la cançó de la «lauzeta» ventadorniana, i els que es consideraven autoritats en el misoginís-

I els insults, tan eloquents, de fra Basset, «Na Tritxayres» (v. 403), o d'Ausias March, «Alcavota provada». Les acusacions contra les dones en general o contra una de determinada no s'expressen tan cruament només a les insercions de poemes, sinó que tota la narració de Francesc Ferrer té el mateix to de crítica mordaç.

6. Vegeu J. Auferil, *Lo Conhort*, pp. 149-152, i I. Grifoll, «Las noves rimades entre el jo líric i la ficció de la prosa» a *La narrativa in Provenza e Catalogna nel XIII e XIV secolo*, Pisa, ETS/Atti, 1995, pp. 109-144.

me literari: Boccaccio i Cerverí de Girona, aquest darrer amb uns versos aforístics del *Maldit bendit* (vv. 4 i 5).

La inclusió de la primera estrofa de *Lo canviador* en *Lo Conhort* ens fa considerar el poema de Jordi de Sant Jordi des d'aquesta perspectiva misògina d'acord amb el que entenen els seus contemporanis: la crítica sarcàstica contra una dona promíscua, mitjançant una filigranada metàfora numismàtica.

Veiem en primer lloc el fragment de *Lo Conhort*:

Mossèn Jordi volch seguir
les petjades dels primers,
e dix: «Senyors, tots los volers
són perduts que àman dona,
car aquelle's té per bona
que pot dir que molts ne té.
Amar semblants a qui ve bé?
Sí a tal voler se fes contrast!
Ab metzines ve tal past,
e semble'ns bo, que no y guardam.
Valríe'ns més perir de fam
o star-ne, menys qu'ésser trahit!
De qualitat són, com bé us he dit,
de molts dolents canviadors,
qu'en los barats han lurs amors
e luny de lla no amen res,
e's veritat que fan excés
per lur barat en la moneda,
que, cambiant, res no s'i veda,
sinó que's pren tot a son for.
D'aquesta franquesa de cor
no n'stà menys ma bell·aymia;
com bé li ve, tot ho cambia
hi arreu o mescla'n son carner;
mas com la viu de tal mester
pus companyia·b mi no féu,
abans, ab esta cobla breu,
sos mals barats li vaig dir clar.

Mossèn Jordi

Pus [que] tan bé sabets de canviar
e conexets moneda com se val,

assats teniu prou covinent cabal,
 si dura tant la taula d'esmersar;
 perroquians no us falran per bon ús,
 mas yo no crech que guanyets ab mi pus:
 ya no metrets vostres diners menuts
 ab mos florins de pes ben coneguts.» vv. 264-299

Abans d'arribar a la cita textual de *Lo canviador*, Francesc Ferrer ha glossat una part del poema en boca del seu propi autor, Jordi de Sant Jordi, tot introduint els termes de *cambiadors* (v. 277), *cambiant* (v. 282), *cambia* (v. 286), *moneda* (v. 281), i expressions com *hi arreu o mescla'n son carner* (v. 287) i *franquessa de cor* (v. 284) que es troben a la segona estrofa, i que li serveixen per comparar amb els banquers que fan frau en el canvi de les monedes, la dona que va creure que li era fidel i que el va enganyar amb homes de tota condició, cosa que el va induir a acusar-la públicament: *sos mals barats li vaig dir clar*, «li vaig dir els seus enganys amb tota claredat» (v. 291)⁷.

Lo canviador de Jordi de Sant Jordi és, doncs, un *maldit*. Té tots els requisits d'aquesta modalitat poètica a què es dedicaren tan assíduament i festivament molts poetes catalans de l'edat mitjana. *Lo canviador* va contra una dona determinada, que havia tingut anteriorment relació amb ell, a la qual acusa públicament de promiscuïtat, raó per la qual l'abandona, despectivament i jactanciosament, en comparar-se ell mateix, mossèn Jordi de Sant Jordi, amb el florí d'or de molt bon pes que no vol barrejar-se amb el diner menut, els homes de baixa condició.

Aquest era el motiu més freqüent de crítica a la dona anteriorment amada per part dels autors de *maldits*: la de relacionar-se amb homes de tota condició i, sobretot, amb els «vils». La dama que deixa el poeta no se'n va mai amb un home adequat, sinó que es lliura a qualsevol, per passió o per diners, sense importar-li poc ni massa que aquest sigui d'una classe social infe-

7. Jordi de Sant Jordi ja havia emprat termes comercials i monetaris per parlar de les relacions amb la seva dama: «...e que no'us cuyt dar entenden/ aur per argen;/ mas veramen/ escus' avez de mal deuter», II, vv. 7-10, o bé «Ffortuna....cz aur esmerat de fin toch/ abat e met ab enderroch», XVII, vv. 158, 161-162.

rior, vilà⁸, hom irregular⁹ o mercader¹⁰, al qual tampoc serà fidel, puix s'ha llençat en una carrera de degradació i de vilesa.

Pere de Queralt afirma en un *maldit* que la dama que vitupe-ra ha aollit tres amants en un sol dia:

mas be ay vist, per vostra gran fallença,
que's en hun jorn mudavets tres aymans,
d'on tinch per foll cell qui es desirans
de vostr'amor ne y da ferma creença. vv. 37-40¹¹

Aquesta conducta malaurada evidentment envileix i degrada la dona:

Ab res al món, cert, no'm puch conortar
com esmagín que'm fés tan gran ultratge
quan vos liuràs a tan mortal carnatge
prenint pigor en loch de millorar. vv. 5-8¹²

I mentre que la relació amorosa semblava que havia de dur-se en secret, els motius de la ruptura es proclamaven als quatre vents, com ho fa Joan Berenguer de Masdovelles.

Corus esta be anar per orts,
e ffer venir a flotes grans,
palasament, alsguns vilans,

8. «Enquant ffet per Johan Berenguer de Masdovell[c]s, a compàs de dança, per una dona qui llexà lo gentil hom per pendra lo vilà» («No veyrets mai, d'eras anant», ed. R. Aramon a *Cançoners dels Masdovelles*, pp. 47-48).

9. «[Lliuràrcu] vostres secrets abominablement, / comunament, a hom irregular», Francí Guerau a «Un gran enuig dins mon cor sent causar», ed. de Martín de Riquer, «Francí Guerau, poeta catalán del siglo XV» a *Mélanges de langue et littérature médiévales offerts à Pierre le Gentil*, Paris, 1973.

10. Ausias March, a «Vós qui sabcu de la tortra el costum»,
E no cuydeu, dona, que bé us escaygua;
que, pus agués tastat lo carn gentill,
ha mercader liuràs vostre cors vill. vv. 9-11

vegeu Robert Archer, «Tradition, Genre, Ethics and Politics in Ausiàs March's *maldit*», a *Bulletin of Hispanic Studies*, LVIII (1991), pp. 371-82, i «Ausiàs March i els mercaders», *BRABLB*, XLII (1989-90), pp. 209-19.

11. Pere de Queralt, «Sens pus tardar me ve de vos partir», ed. de Martín de Riquer a «Miscelánea de poesía medieval catalana», *BRABLB*, XXVI (1954-1956), pp. 151-185.

12. Vegeu la nota 9.

per ffer-vos-ho, donch, no us fau torts
 si vau de vos ers poblicant
 vostros llayts ffets... vv. 13-18¹³

I uns quants versos més endavant, després d'acusar-la d'haver-se posat a la venda pública, anima el seu auditori a fer-li una oferta de compra:

¿Qui y diu, qui y diu? Han un falç cors
 a totes jens abandonat.
 ¿Qui y diu, qui y diu?, car gran merquat
 se'n fara say, dins he deffors.
 ¿Qui'l vol, qui'l vol? Vingua cridant;
 lliurar-lo-y he, ans pas abril.
 ¿Qui'l vol, qui'l vol, cest cors homil
 en viltat ffer? Lleu-lo'm devant. vv. 29-36

Pere March (1336-1413) escriu una copla *esparça* contra una vídua «alegre» a la qual augura que no trigarà a prostituir-se, per poc o per un gran preu. En només vuit versos trobem el vell motiu de la relació entre la cosmètica femenina i la luxúria, i el de la dona que es prostitueix amb el lèxic dels intercanvis comercials.

Viuda que port color blanch ne saffrà,
 coffolh, perfums, e vol donar e pendre
 e molt trufar, no's triguerà de vendre:
 e, si pot, bé; si no, elha's vendrà.
 Car, pus al joch de la fira s'és mesa,
 cové de far algun beratamén,
 e dubte bé que sia defalhén
 de mal renom e d'àvol sobremesa. vv. 9-16¹⁴.

I tant fra Basset com Pau de Bellviure, col·legues de Jordi de Sant Jordi a *Lo canviador* i conreadors dels *maldits*, empren ter-

13. Joan Berenguer de Masdovelles, «No veyrets may, d'eras anant»; edició d'Aramon, *Cançoners dels Masdovelles*, pp. 47-48.

14. Pere March, *Obra Completa*, a cura de Lluís Cabré, Barcelona, Barcino, 1993, (Els Nostres Clàssics), poema VIIb, pp. 165-168; *sobremesa*: a DCVB IX, p. 953.

mes utilitzats en les transaccions comercials en parlar de certes actituds de les dones: a la «reina d'enganys», *regina de barats* (vv. 16-17), fra Basset li diu:

Dignamens portats l'empremta
 corradora, qui tants clucha;
 d'or fi tornats or de Lucha,
 ab frau qui tostemps vos tempta.
 Tan punyts en gran nicesa
 que podets viure dubtosa
 d'aver eternal riquesa,
 Na Cerp cruzel verinosa. vv. 21-28¹⁵

Francesc Ferrer, en incloure una estrofa de Pau de Bellviure (de la qual l'únic testimoni és el de *Lo Conhort*), glossa abans uns versos que haurien de pertànyer a la resta o a part del poema, i compara les dones amb la mala qualitat dels florins que anaven perdent llur valor, i que ell coneixia perfectament ja que era mercader,

e pren-los-ne com als florins
 que són cuberts del pus fin or,
 e són tacats dins en lo cor;
 si bé-ls guardau, cascú és fals. vv. 596-599

 Perquè, senyors, clar vos rahon
 qu'és foll publich qui d'ellas fia,
 car ab lur gran barateria
 han enganat molt hom valen. vv. 612-615¹⁶

Les metàfores comercials se succeeixen en els *maldits* dels escriptors catalans, com per exemple en Pere Joan de Masdovelles,

15. «Pus havets bondat despesa», ed. de P. Bohigas, *Lírica trobadoresca del segle XV*, Barcelona-València, Institut de Filologia Valenciana/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, pp. 80-81.

16. D'aquests versos que Francesc Ferrer posa en boca de Pau de Bellviure, Jaume Auferil en fa un rigorós estudi numismàtic de l'època; corroborant-lo amb d'altres aspectes, Auferil s'atreveix a fixar la data de composició de *Lo conhort* entre 1448-1449, ed. p. 93.

No sé vuy lech, clergue ni framenor
 qui no cansàs, seguint a vós detrassa.
 Més és que foll qui ab vós s'enbarassa,
 car vostres fets són de revenedor
 qui cascun jorn vol vendre e comprar
 e pense-u fer tot al seu aventatge,
 mas molt sovint lo vets desavensar,
 que no li val art, saber ni guiatge. vv. 17-24¹⁷

Però aquestes crítiques tan concretes envers una dona determinada venien ja de ben lluny. Dels primers als últims, els trobadors provençals havien criticat les dames que canviaven d'amants. Aquest motiu, el de la dama infidel, és el punt de arrencada de la *mala cansó* trobadoresca. En la *mala cansó* el trobador, de manera pública, increpa directament i durament la dama que l'ha abandonat i que s'ha lliurat a un altre home, raó per la qual ell se n'allunya¹⁸.

Diverses són les novetats que aportà la *mala cansó* a la lírica cortesa la possibilitat, per part del trobador, de trencar amb la dama o de canviar-la per una altra, cansat de l'espera llarga i pesada a què el sotmetia abans de poder rebre'n els favors, o perquè la dama s'havia lliurat a un altre home, fos *ric* o *vil*, o *monge* o *clergau*, com en el poema de Guilhem de Peitieu. Si ella li ha estat infidel, també ho serà amb la resta dels seus amants, és a dir que continuarà amb les seves diverses relacions, cada cop més nombroses i degradades. Per això el trobador s'hi adreça amb una duresa extremada i amb un llenguatge immoderat en

17. Pere Joan de Masdovelles, «Liurada us sou a mi no per amor». Ed. de R. Archer, «L'obra poètica de Pere Joan de Masdovelles», *Els Marges*, 49, 1994, pp. 63-78.

18. La *mala cansó* es barreja sovint amb la cançó de comiat, el *comjat*, i també amb la *chanson de change*, cançó de canvi: si ella l'ha deixat per un altre, ell també ha trobat una dama de més preu. Segons E. Köhler («Vers und Kanzone» a *Grundriss der Romanischen Litteraturen des Mittelalters*, vol. II: *Les genres lyriques*, I, fascicle 3, Heidelberg, 1987, pp. 162-176), *comjat* i *chanson de change* costen, de vegades, de distingir i, tanmateix, existeixen diferències entre ambdós tipus de cançons: en el *comjat* l'únic tema és el del comiat, per part del trobador, d'aquella que fins aleshores havia estat la seva dama; mentre que a la *chanson de change* els temes, que gairebé mai no són tractats de forma equilibrada, són dos: d'una banda el comiat d'una dama ingrata i de l'altra el començament d'una nova relació amb una altra.

els insults, puix que, a vegades, a alguns autors de *malas cansós* se'ls deslliga la llengua en parlar de la manca de lleialtat de la *domna* i es vanten de dir-ho públicament. La *mala cansó* permetia un llenguatge groller, directe o metafòric, adreçat a la dama, cosa que, a voltes, li donava un to burlesc; llenguatge groller, fins i tot obscè, to jocós o còmic que s'accentuarà en els *maldits* catalans¹⁹.

A finals del segle XII i principis del XIII trobem un gran nombre de *malas cansós*. Gairebé tots els seus autors es coneixen personalment o coneixen les cançons que difonen els joglars, tant les contemporànies com les dels trobadors anteriors, visiten les mateixes corts, canten les mateixes dames, s'envien les cançons, s'interpel·len per mitjà dels *senhals*, de vegades recíprocs; utilitzen expressament els mateixos esquemes mètrics o determinades rimes i melodies, s'al·ludeixen els uns als altres repetint els exordis i emprant expressions ben significatives. Algunes d'aquestes *malas cansós* remeten, al seu torn, a d'altres cançons del mateix autor, com és el cas de Gui d'Ussel, Peire Vidal, Raimbaut de Vaqueiras, Gaucelm Faidit o d'Uc de Sant Circ; i pretenen així confeccionar una petita història que no sempre ens és intel·ligible actualment. Les *razós* explotaren anys després i de manera esplèndida la ficció poètica, tot introduint personatges i situacions que n'ampliaven detalls i insistien a donar un temps i un lloc a la *mala cansó*²⁰.

Deixant ara de banda el tema de «la llarga espera», veiem que el motiu de la «dama promíscua» ja apareix en un trobador que es féu famós per *mal dizen*, Gui d'Ussel

Si be'm camjet per lui nesciamen,
li camjara ben leu plus follamen,
per q'ieu no'il sai d'aqest camje mal grat;
qu'ill camjara tro c'aja'l cor camjat.

19. R. Archer i I. de Riquer, *Poemas contra mujeres: la mala cansó provenzal y el maldit catalán* (en premsa).

20. M. de Riquer, *Vidas y retratos de trovadores. Textos y miniaturas del siglo XIII*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1995 (Galaxia Gutenberg).

«Si nèciament em va canviar per ell, ben aviat el canviarà més follament, raó per la qual no li'n guardo rancor, puix ella canviara fins que li canviï el cor»²¹. vv. 13-16

Aquest tema continuaren d'altres trobadors, com Gaucelm Faidit,

Q'ieu'n sai una q'es de tant franc usatge
c'anc non gardet honor sortz sa centura-
sious es lo tortz s'ieu en dic vilanatge!-
qe, senes geing e senes cobertura,
fai a totz vezzer
cum poing en se deschazer-
E dompna q'ab tans s'essaia
non cuich ja q m'alezer,
que ja de lieis ben retraia,
ni'm vuoiill qe'm deia eschazer.

«Puix sé d'una que és de costums tan lliberals que mai no preservà l'honor per sota la cintura —és culpa seva si en dic una vilesa tal!—, ja que sense enginy ni d'amagat fa veure a tothom com s'esmerça en rebaixar-se. I d'una dama que ho prova amb tanta gent no em sembla que m'agradi dir-ne res de bo, ni em sembla que em pugui convenir»²². vv. 51-60

Les al·lusions a les monedes de l'època en relació amb el tracte carnal apareixen també en d'altres trobadors, com ara Guillem de Sant Didier

Bell'amia, coinda e benistanz:
Si trobavas d'aqels arlotz truanz!
Il porton pro esterlinz e besanz-

21. Gui d'Ussel, «Si be'm partetz, mala dompna, de vos», (194,19), a *Los trovadores*, II, pp. 1017-1020. Els trobadors són citats segons M. de Riquer, *Los trovadores. Historia literaria y textos*, 3 vols., Barcelona, Planeta, 1975.

22. Gaucelm Faidit, «Si anc nuills hom per aver fin coratge», (167,54), ed. J. Mouzat, *Les poèmes de Gaucelm Faidit*, París, Nizet, 1965, (Les Classiques d'Oc) cançó 41, pp. 336-344. Segons la *razó* que l'encapçala, Gaucelm Faidit després d'anar-se'n de la cort de Ventadorn fou traït per una dama, «don el fes per aquesta razo una mala chanso, la cals comensa: "Si i anc nuls hom per aver fin coratge..." Et aquesta fo la derreira chanso qu'el fes.», M. de Riquer, *Vidas y retratos*, pp. 86-97.

E per aver fai hom de mainra re!
 No-us sia greu s'en consir mainz afanz,
 Qe lo paupres vol molt d'aizo qe ve.

....

Zai en pascor seretz coind'e prezan
 E trobares los Engles e'ls Normanz,
 E vostr'ostals es amples e vojanz:
 Metetz la'n tanz entro qe l'aiatz ple!
 E ja pois, plus qe roncis d'Alamanz,
 Vostre cavals non estei senz lo fre!
 E qant aures plena la borz'e'ls ganz,
 Pois poires far vostres rigueultz de me.

«Bella amiga, graciosa i agradable: si poguéssiu trobar aquests murrís bergants! Tenen moltes esterlines i molts besants, i per diners els homes fan moltes coses. No us planyeu si us desitjo amb gran afany, que el pobre vol molt d'allò que veu...» vv. 25-30

Des d'ara fins a la primavera sereu alegre i benvolguda, i trobareu els anglesos i els normands, i vostre hostal és ample i buit: introduïu-ne fins que ho tingueu ple! I de seguida, que el vostre cavall no estigui mai sense regnes, com els rossins dels alemanys! I quan tingueu la bossa i els guants plens podreu divertir-vos amb mi»²³. vv. 33-40

Els poetes catalans dels segles XIV i XV, coneguts o anònims, manllevaren amb freqüència l'estructura estròfica i les rimes dels trobadors provençals en llur intent de compondre, en un provençal cada cop més catalanitzat, cançons d'amor, albes, danses o *salutz d'amor* com els que es copien al Cançoneret de Ripoll, al cançoner Vega-Aguiló, o al de l'Ateneu Barcelonès entre d'altres²⁴. I en el cas concret de la *mala cansó* es pot seguir, gairebé

23. Guillem de Sant Didier, «S'eu tot me soi un petit malananz» (234,17); vegeu A. Sakari, «Une satire virulente de l'amour troubadoursque», a *Miscellanea di studi in onore di Aurelio Roncaglia a cinquant'anni dalla sua laurea*, Modena, 1989, pp. 1211-1222.

24. J. Massó i Torrents, *Repertori de l'antiga Literatura Catalana. La Poesia*, vol. I, Barcelona, 1932; L. Badia, *Poesia catalana del segle XIV. Edició i estudi del Cançoneret de Ripoll*, Barcelona, Quaderns Crema, 1983; F. Valls i Taberner, *El Cançoner del XVè segle de l'Ateneu Barcelonès*, Barcelona, s.d. (publicació interrompuda que arriba fins al foli 79v, composició 44); I. de Riquer, «Canción de cruzada del siglo XV», *Actas del III Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Salamanca, 1994, II, pp. 869-876; P. Bohigas, *Lírica trobadoresca del segle XV*, Barcelona-València, Institut de Filologia Valenciana, Publi-

pas a pas, com es transforma en *maldit*, no només des d'una perspectiva temàtica, lingüística i lèxica sinó, sobretot, en el to, que esdevé menys transcendent i més festiu i groller.

En els dos folis que constitueixen el cançoner de Sant Joan de les Abadesses, que és el més antic dels cançoners hispànics profans amb notació musical i, es copien quatre cançons en llengua provençal²⁵. Una d'elles és una dansa per la seva forma estròfica i una *mala cansó* pel seu contingut.

S'anc vos ame, era·us vau desaman;
e ai razo qe no·i trob·mas enjan.

I Enjan i trob per mitat veramen,
per q'eu no·us deg tener negun coven.
Vos avetz fait lo major falimen
q'anc amiga fedes vas son aman.

II Mas no·m tenjatz per vostre servidor,
de vos mi part e vir mon cor ailor;
s'anc m'en lausei, ara·n port a clamor
del vostre cors fals, lausenjer e truan.

III Ja no·m tenretz mais en vostre poder
c'axi vos veg baxar e decader;
en altr'ai mes mon sen e mon saber:
joveneta qe non a pel ferran.

«Si mai no us estimí, ara us he deixat d'estimar; i tinc raó, ja que no hi trobo més que engany.

cacions de l'Abadia de Montserrat, 1988; M. de Riquer, «Alba trovadoresca de autor catalán», *Revista de Filología española*, XXXIV (1950) i a *Los trovadores*, III, pp. 1698-1701; i I. de Riquer, «Alba trovadoresca inédita», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, 1987, II, pp. 595-601; P. Meyer, «Nouvelles catalanes inédites. II», *Romania*, XX (1891); J. Ors, *Els saluts d'amor provençals: estudi i edició del salut-lai del còdex de Carpentras*, tesi doctoral inèdita, 1985; I. de Riquer, «Jaufré Rudel y los Prechs d'amor», *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la AHLM*, Granada, 1995, pp. 151-164.

25. El manuscrit, fins fa pocs anys perdut, es troba actualment a la Biblioteca de Catalunya amb signatura 3871; H. Anglès, *La música a Catalunya fins el segle XIII*, Barcelona, 1935, i en premsa, *Les cançons de Sant Joan de les Abadesses* (Barcelona, Biblioteca de Catalunya 3781). Edició filològica i musical de I. de Riquer i M. C. Gómez Muntané.

I. En veritat, trobo engany a parts iguals, per què no he de mantenir cap promesa. Vós m'heu fet el tort més gran que mai una amiga fes al seu enamorat.

II. Mai més no seré el vostre servent; de vós m'allunyo i el meu cor s'adreça cap a un altre lloc. Si abans us lloava, ara us denuncio pel vostre cor fals, llagoter i traïdor.

III. Ja no seré sota el vostre poder, puix així veig que us rebaixeu i us destruïu. He posat en una altra el meu seny i el meu enteniment: en una joveneta que no té el cabell gris.»

I no deixem aquests anys en què la poesia catalana encara no s'acaba de desarrelar de la influència provençal en la forma i en el contingut; al cançoner Vega-Aguiló, del primer quart del segle XV, es copia una *cobla esparsa*, com diu la rúbrica, que no només és una «mala copla» pels conceptes que de manera violenta i contundent es vessen en contra de la *dompna*, pressumiblement infidel, sinó que hi veiem la intenció expressa del seu anònim autor d'utilitzar l'estructura estròfica i les rimes de la *mala cansó* trobadoresca més coneguda, la de Gui d'Ussel, *Si be'm partetz, mala dompna de vos*²⁶.

Esparça

Mala dompna, fals vos suy e ginyós
e monsonger, ez am-vos ab engan,

26. M. de Riquer, *Los trovadores*, vegeu la nota 20. La *mala cansó* de Gui d'Ussel ens ha estat transmesa per vint manuscrits; la melodia es conserva només en el cançoner G. El seu estrofisme i les seves rimes van ser seguides en sirventesos, debats i cibles d'importants trobadors posteriors; vegeu l'annex II de «Un modèle et ses imitations» a Angelica Rieger, «La mala cansó de Gui d'Ussel, un exemple d'«intertextualité de pointe»» a *Contacts de langues, de civilisations et d'intertextualité*, Montpellier, 1992, II, pp. 1071-1088; i D. Billy, *Contrafactures de modèles troubadouresques dans la poésie catalane (XIVe siècle)*, (en premsa). En els vv. 32608-32614 del *Breviari d'Amor* de Matfre d'Ermengaud es cita l'estrofa V de la *mala cansó*. Aquesta mateixa estrofa apareix també com a inserció a *So fo e'l tems* de Ramon Vidal de Besalú, vv. 422-443, (ed. H. Field, *Ramon Vidal de Besalú, Obra poètica*, II, Barcelona, Curial, 1991, pp. 62 i 63), i al *Procés de la Senyora de Valor contra En Bertran de Tudela* de Francesc de la Via, vv. 2217-2224 (ed. A. Pacheco, Barcelona, 1963), que no li dona altre atribució que la de «un trobador». Pel que fa a les insercions de lírica trobadoresca en la literatura catalana medieval, vegeu J. Massó i Torrents, «La cançó provençal en la literatura catalana», a *Miscel·lània Prat de la Riba*, Barcelona, 1922, I, pp. 341-468, i I. de Riquer, «Poemas catalanes con citas de trovadores provenzales y de poetas de otras lenguas», a *O cantar dos trovadores*, pp. 289-314.

e jur-vos Dieu e'l baró sant Joan
 qu'anch non'n amey altra dona ne vós;
 e qui vos dix qu'yeu vos fos ben volen,
 per Déu vos jur que per la gola ment,
 qu'anch no'us amey ni'n fuy enamoratz.
 Ben se pot far me'n fos affesendatz.

«Mala dama, us sóc fals, i astut, i mentider, i us estimo enganyant-vos; i juro per Déu i per sant Joan que mai no estimí altra dona ni vós; i qui us digui que us vaig voler bé us juro, per Déu, que menteix amb la seva gola, puix mai no us estimí ni vaig estar-ne enamorat. Només faltaria que me'n fos ocupat!»²⁷.

Els poetes catalans de l'edat mitjana persistiren amb aquest esplai literari i prengueren per als seus *maldits* els motius i les expressions pròpies de la ruptura i del comiat violent, adaptant-les a la seva llengua i al seu ambient ciutadà i burgès. A aquests poetes del XV els va agradar molt escriure *maldits*. Es devien d'esbravar literàriament i psíquicament. Alguns d'ells semblen haver estat difosos en un cercle tancat d'escriptors, i ser el fruit d'una juguesca o d'un repte fet a l'enginy; no sembla haver-hi una altra intenció en la cobla de Joan Berenguer de Masdovelles *Mos cars cossis: pus t'amia t'a ras*, amb rimes en -ras, -res, -ris, -ros, -pachs, -pechs, -pichs, -pochs; o en el llarg *maldit* de sis estrofes de vuit versos del mateix autor, *Pus no us dech res, èper que'm dieu que us pach?* amb rimes en -ach, -ech, -ich, -och, -och, -ich, -ech, -ach.

D'altres *maldits* foren escrits per encàrrec, com se'ns adverteix en alguna rúbrica

La cobbla devall escrita trematí jo, Johan Berenguer, a un meu cossí qui amava una dona, la qual avia a sa volentat, e sabie-u jo; e sobre una trena que ella avia feta dels seus cabells, la qual lo dit mon cossí li demenà, ells se barallaren, car ella no la y volch donar, ans li dix que li paguàs dues camisses que li avia donades, les quals aquell avia

27. Biblioteca de Catalunya, ms. 7, fol. XXXVII (pág. 20 segons la numeració escrita a llapis), p. 39, núm. XXIII segons l'edició de P. Bohigas, *Lírica trobadoresca*, p. 87. La transcripció es nostra.

ja rompudes, e més, que li paguàs ho li tornàs un diamant que li avia donat, e partiren-se fort mal. He per la dita rahó jo trematí-li la dita cobbla, a la qual me respòs no en rims, car no sap de trobar, preguant-me li fes un maldit sobre lo dit cas; he fiu-ne dos, qui són dejús scrits; la hu de compàs fort stret, qui va per vocals; l'altre, de rims unisonans. He la dita cobbla que li trematí ten bé va per vocals, hi és la sagüent. Fféu-se a .X. de maig de l'any .XXXVIII.²⁸

Als *maldits* les frases col·loquials, els proverbis o les metàfores més grolleres apareixen tranquil·lament al costat d'escenes tendres i records nostàlgics dels temps feliços en l'amor. I quant a la forma, hi ha *maldits* que són llargs poemes en què la monotonia de les estrofes de vuit versos decasíl·labs es veu a vegades interrompuda per jocs de rimes entretinguts, o per difícils *rims stramps*; o estan constituïts per una sola cobla contundent o per cobles amb lectures diferents en cada hemistiqui²⁹.

Els exemples podrien multiplicar-se, i és fàcil d'imaginar el moment de la seva lectura entre bromes i comentaris, tractant d'endevinar quina dona de Barcelona o de València s'amagava, encoberta per un misteriós *senhal*, darrera de la protagonista del *maldit*; o qui deia la barbaritat més gran o escollia les rimes més difícils en un joc vanitos d'habilitat versificatòria i d'aguda misogínia.

Però tornem a Jordi de Sant Jordi. El poeta valencià, que en el seu breu cançoner de divuit poemes presenta tot tipus de temes i artificis mètrics —poemes amb citacions o circumstancials, rimes *stramps* i cançó d'oposats—, volgué participar també del joc literari que havia estat sempre de moda: la crítica a les dones o sigui el *maldit*. A *Ara hojats, dompnas* (VIII) crida públicament el seu menyspreu cap a les dones per llur tendència a la infidelitat, mentre que a *En mal poders* (X) passa de les acusacions a les dones en general a queixar-se amargament d'aquella de qui havia estat enamorat.

28. «Mos cars cossis: pus t'aymia t'a ras», ed. R. Aramon, *Cançoner dels Masdovelles*, pp. 117-118.

29. J. Parramon i Blasco, «Una cobla equívoca de Pere Torroella», *BRABLB*, XLIV (1993-1994), pp. 169-172.

Al seu *Proemio*, el Marquès de Santillana diu de Jordi de Sant Jordi: «En estos nuestros tiempos floresció Mosén Jorde de Sant Jorde, cavallero prudente, el qual çiertamente conpuso asaç fermosas cosas, las quales él mismo asonava, ca fue músico exçellente ...»³⁰. Aquesta és l'única referència a l'activitat musical del nostre poeta; però ha de ser rigorosament certa, ja que Íñigo López de Mendoza compartí durant molts d'anys amb Jordi de Sant Jordi tasques cortesanes i poètiques en la cort d'Alfons el Magnànim. El Marquès coneixia perfectament *Lo canviador*, puix en un dels còdexs de la seva biblioteca es troba copiat el nostre poema entre altres textos en català³¹.

Lo canviador té la mateixa estructura mètrica i idèntica combinació de rimes que una *retroencha* del trobador Guiraut Riquier composta en 1269³². Aquest esquema fou emprat per molts trobadors provençals i poetes catalans, però només ells dos acaben llurs estrofes amb dos versos que constitueixen un refrany. Poema amb refrany; més ben dit, cançó amb refrany, festiu i amb doble intenció per a ser cantada dins d'aquell grup de soldats-poetes que, en castellà o en català, alternaven els poemes d'amor i els de lloança al Magnànim amb els poemes amb citacions, les endevinalles i el vituperi a l'amada ingrata als *mal-dits* o als *maldezir de mujeres*.

A *Lo canviador* la sàtira és hermètica i subtil. Jordi de Sant Jordi aprofita el valor de les diferents monedes del seu temps per jugar amb elles i barrejar-les en una metàfora, enginyosa i —per al seu temps— actual, del joc sexual promiscu. El seu propòsit va reeixir: per als seus contemporanis el poema fou clar i significatiu, i constituí una «autoritat» en el llarg repertori de cites misògines de Francesc Ferrer. Per als estudiosos del segle XX, el poema és una delícia per als numismàtics i un trencaclosques per als filòlegs.

30. Ed. de Francisco López Estrada, *Las poéticas castellanas de la Edad Media*, Madrid, Taurus, 1984.

31. Biblioteca Nacional de Madrid ms. 10.264; M. Schif, *La Bibliothèque du Marquis de Santillane*, Paris, 1905, 39, pp. 380-382.

32. G. Riquier, «No cugey mais d'esta razon cantar», (248,57;577:26). J. de San Jordi, 164,13 = 200:7(); vegeu, Jordi Parramon i Blasco, *Repertori mètric de la poesia catalana medieval*, Barcelona, Curial/Abadia de Montserrat, 1992.

LO CANVIADOR

Manuscrits

P Biblioteca Universitaria de Saragossa, 184 fol. 97 v [*Mossen Jordi de*] *Sant Jordi*.

N Biblioteca de l' Ateneu Barcelonès, 1 fol. 200 *Mossen Jordi de Sent Jordi*.

I Biblioteca Nacional de Madrid, 10.264, *Lo canbiador* (al final) *Jordi de sant Jordi*.

Edició

Martí de Riquer i Lola Badia, *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*, Valencia, 1984. XVI.

I	Pus que tan be sabetz de cambiar
e conexets moneda com s'ic val,
assats tenits ben covinent cabal,
4	si dura tant la taula d'esmerçar;
parroquians no-us falran per bon hus,
mas eu no crey gassanyets ab me pus.
<i>Ja no metrets vostres diners menuts</i>
8	<i>ab mos florins de pes ben coneguts.</i>
II	
	Fflori de pes, ducat, dobla e scut
o mitg flori, croat, malla, diner,
mesclats arreu en lo vostre carner,
12	que may comtar no volets per menut;
e crey que'u fayts per franquessa de cor.
Mas jur vos Deu que per aqueixa por,
<i>ja no metrets vostres diners menuts</i>
16	<i>ab mos florins de pes ben coneguts.</i>
III	
	Un bon flori say que val per tot loch
d'ayçest pays honze sous, ho lo pes,
e datz lo vós per hun diner jaques,
20	e no curats si val molt mes ho poch.
Cert, ara ffetz lo guany de Na Peix-frit,
pero no cur de vostre bon partit.

24 *Ja no metretz vostres diners menuts
ab mos florins de pes ben coneguts.*

IV Un fin ducat ço que val hom be u sab,
e d'un escut e dobla, qu'es d'or fi;
canvi fetz vos ab croat malorqui
28 ez ab diner margulles e de cap.
Qui us trametes en Flandes per esmerç
no cregatz Deu qu'eu hi volges lo terç.
Ja no metrets vostres diners menuts
32 *ab mos florins de pes ben coneguts.*

V Mas, pus le tochs dels metals fer sabets
prou destramen, ques autre bé no us say,
ez avets fayt dels bons lo bon assay,
36 e com etz tals que'l millor no'n triets,
no us pensets vos que us ho dia per me,
qu'ayçest traut no us vull far, per ma fe.
Ja no metrets vostres diners menuts
40 *ab mos florins de pes ben coneguts.*

Tornada

VI En camiador, tant sotz de bona fe
que tot es hu a vos lo mal e'l bé.
Ja no metrets vostres diners menuts
44 *ab mos florins de pes ben coneguts.*